

М. М. Калініченко,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

МІЖКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ У ДИСКУРСІ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

Стаття увиразнює необхідність і плідність досліджень міжкультурних комунікацій, що зумовили національний дискурс північноамериканського романтизму і вплинули на творчість Едгара По, Волта Вітмена, Генрі Торо.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, дискурсивний аналіз, історія північноамериканського романтизму, По, Вітмен, Торо.

Статья акцентирует необходимость и плодотворность изучения межкультурных коммуникаций, которые обусловили национальный дискурс североамериканского романтизма и воздействовали на творчество Эдгара По, Уолта Уитмена, Генри Торо.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, дискурсивный анализ, история североамериканского романтизма, По, Уитмен, Торо.

The article accentuates the necessity and effectiveness of research of the intercultural communications, which conditioned the national discourse of North-American Romanticism and influenced the creative work of Edgar Poe, Walt Whitman and Henry Thoreau.

Key words: intercultural communication, discursive analysis, history of North-American Romanticism, Poe, Whitman, Thoreau.

Постановка наукової проблеми та її значення. Новітня комунікативна філософія, зосереджена на дослідженні діалогічної сутності буття і культури, розпросторює нові, неуторовані шляхи літературних студій. Процеси контактування, впливу і взаємодії зринають у їхній зумовленості не лише комунікацією між відрубними, етнічно, мовно чужими культурами, відокремленими державними кордонами і неподібністю історичної долі. Виникає можливість теоретичної, історико-літературної рецепції складності комунікацій усередині кожної окремо взятої національної культури: контактування відмінних дискурсивних практик, утворених у цілісному соціокультурному дискурсивному просторі. На такому парадигмальному тлі не викликають сумнівів актуальність і валідність проблеми осягнення комунікації між дискурсивними практиками північноамериканського романтизму і тогочасної масової, популярної літератури, що орієнтувалася на смаки й уподобання демократичної більшості населення Сполучених Штатів першої половини XIX сторіччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Побутування тогочасної масової, популярної літератури зумовлювалося не лише розважальною або релаксаційною функціями. Вона існувала у полі дискурсивних практик соціального і культурного реформізму: соціальних реформ, лібералізації релігійного життя, аболіціонізму, робітничої реформи, боротьби за тверезість, здоровий спосіб життя і багатьох інших. Дослідження зв'язків реформізму і літератури доби романтизму мають певну передісторію, котра, на жаль, виглядає цариною нереалізованих передумов і втрачених можливостей. Початок був доволі обнадійливим, оскільки ще у 1930-х роках Ван Вік Брукс, Флорід Делл, Рендольф Борн, Гренвіл Хікс і Вернон Льюїс Паррінгтон намагалися аналізувати тогочасний літературний процес доби становлення національної літератури в його найтісніших зв'язках з обставинами соціокультурного буття. Однак поняття «реформізм» вони пов'язували насамперед із соціальною критикою вад капіталістичного суспільства (економічною нерівністю, урядовою корупцією, важкими умовами праці тощо). Культурна складова реформізму залишилася поза увагою науковців. Унаслідок цього соціологічний аналіз перетворився на методологічну доміную, котра врешті-решт унеможливила плідні міжкультурні літературознавчі студії.

Відсутність зв'язку між соціологією і літературознавством швидко спричинила історичний вакуум у студіях північноамериканського літературного процесу. Науковці втратили когнітивну перспективу сприйняття зв'язку художніх і соціально-історичних процесів. У літературознавстві національна культурна історія ніби зникла, занурилася у стан опричненості власної відсутності. Недарма Ван Вік Брукс у розвідці «On Creating a Usable Past» стверджував, що минуле національного мистецтва нагадує «позбавлену історичного змісту порожнечу», котра в естетичній, художній сферах не має «життєвого значення». Отже, запевняв він, якщо не можемо відшукати власне минуле, варто просто «вигадати його для себе» [2, с. 341]. Такому вигаданню історичного субстрату національної літератури згодом було присвячено роботи відомих науковців: «American Renaissance» Ф. О. Маттіссена, «The American Adam» Р. Льюїса, «Love and Death in the American Novel» Л. Фідлера, «The American Novel and Its Tradition» Р. Чейза, «The Machine in the Garden» Л. Маркса, «The Puritan Origins of the American Self» С. Берковича.

У другій половині сторіччя першорядною завадою студіям над національною культурою постала Нова Критика. На обов'язкову ознаку сучасної, прогресивної науковості перетворилися тези про «автономність» тексту, його незалежність від соціальних і культурних обставин. Утворився академічний міф про свідоме заперечення американськими романтиками «примітивної» й «матеріалістичної» демократичної культури. Таке відчуження класиків від реалій національного буття повною мірою відобразила книга «The Age of Reform» (1955) Річарда Хофстадтера. Показово, що її автор взагалі запроторив поняття «реформізм» у 1890-ті роки – подалі від доби романтизму.

У постмодерний час дослідження складності культурного розвитку країни остаточно унеможливив дисциплінарний плюралізм, про який схвально відгукнулися автори «Кембриджської історії американської літератури»: «У наш час вивчення американської літературної історії відбувається за настановами багатоаспектного плюралістичного підходу, до якого залучені найрізноманітніші дослідницькі, критичні й педагогічні дисципліни» [6, с. 29]. Американістика XXI сторіччя справляє враження напрочуд еkleктичної науки, яка охоче, але безсистемно і довільно послуговується різноаспектними методиками – від екологічних, етнічних й гендерних студій до постколоніальної антропології й культурології. Така багатовекторність практично унеможлиблює цілісне наукове осягнення національної класики у конкретиці соціально та історично зумовленого існування. Зауважимо, що серед американських літературознавців наявні й противники дисциплінарного плюралізму, котрі слушно зауважують: «...нова парадигма американістики ґрунтується на припущенні, що кожна з позицій, з яких здійснюється та чи інша інтерпретація класичних текстів, є не гіршою за інші <...> Внаслідок утвердження цього академічного плюралізму історичні дослідження літератури здійснюються у невизначеній сфері за межами історії» [5, с. 247].

Завдання нашої статті передбачає дослідження культурної комунікації Е. А. По, В. Вітмена і Г. Д. Торо з дискурсивними практиками американської масової літератури і популярного реформізму першої половини XIX сторіччя.

Слід наголосити, що дискурсивний аналіз за самою своєю сутністю передбачає зосередження на культурних контактах. Посткласична гуманітаристика реалізує текстуальне сприйняття всіх проявів соціального, культурного і літературного буття: «поза текстом нічого не існує» [3, с. 83]; історичне знання втілюється у наративній площині [4, с. 132]. Явища й процеси, що визначають, зумовлюють і втілюють існування соціуму, розглядаються за їхньою дискурсивною, вербальною і комунікативною – отже, текстуалізованою природою і сутністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дискурсивний аналіз, що забезпечує дієвість студіювання процесів культурної комунікації, протистоїть потрактуванню літератури лишень як слухняної служниці на бучному бенкетуванні, що влаштовують ідеологія разом із політикою. Політики, ідеологи і літератори, попри відмінності власного соціального, культурного статусу, існують у загальному дискурсивному просторі, в якому поміж різними сферами національної культури відбувається постійний, складний, різноспрямований обмін ідеями, гаслами й риторичними фігурами. Саме література незрідка відшуковує риторичні засоби, метафори та ідеї, котрі стають виразним і дієвим утіленням концептів, що трансформують, змінюють суспільство. Добре відомо, що доктрина «Manifested Destiny» (явленої долі), котра згодом перетворилася на концепт, що зосередив та увиразнив сутність національної філософії історії, ще 1839 року оприлюднив Джон О'Салліван, журналіст, редактор і видавець. Словосполука Американська мрія («American Dream») – не менш значуще втілення американізму – вперше з'явилася у книзі літератора і філософа Ральфа Волдо Емерсона внаслідок його роздумів під час подорожі Європою в 1848 році.

Звернення до історії північноамериканського романтизму дозволяє виявити інші, не менш промовисті свідчення тісного сплетіння соціально-політичних процесів із життям національної літератури: дискурсивними практиками національного реформізму і масової літератури першої половини XIX сторіччя. Цей період був надзвичайно складним і сповненим драматичних протиріч, що загрожували обірвати соціально-політичний експеримент, котрий наприкінці XVIII століття уславився на весь світ під назвою «американська демократія». Два цілковито протилежні настрої сперечалися у протиставленні за право посісти першість у свідомості новопосталої нації. То були гранична зневага, болісне розчарування у демократичних ідеалах і майже безнадійне сподівання на краще майбуття. Південні і Північні штати виглядали «сполученими» лише формально, напливало хмаровиння громадянської війни. Національної єдності не вбачалося й серед політичних організацій країни.

Несправедливість, страхіття буття продукували особливий протестний соціальний і культурний контекст, у якому домінували дискурсивні практики масової літератури і реформізму. Масова література, котра неподільно царювала на ринку друкованої продукції, вдало експлуатувала настрої пересічних американців, без устану постачаючи інформацію про те, що в країні все йде шкереберть. Демократичні ідеали батьків-засновників і мужніх патріотів занепадено й перекручено. Еліта суспільства, його стовпи, можновладці перетворилися на огидних, криводушних і безпринципних хижаків, позбавлених сумління, гідності, релігійних переконань. Дводушній еліті протиставлялися злочинці. Акцентувалося на тому, що грабіжники й вбивці постають не лише жертвами суспільства або протестантами. Вони щиріші – отже, за своєю моральною сутністю кращі за удавано добропорядну еліту.

Американський масовий читач «підсів» на сенсаційний друкарський продукт. Довідуватися зі шпальт численних дешевих газет і журналів, романів «у жовтих обкладинках» про кричущі факти урядової і правничої корупції, розбещеності достойників, про жакливі діяння кримінальників – все це стало знадобою суспільства. До її формування швидко долучилася й надзвичайно впливова тогочасна реформістська масова література. Соціальні та моральні реформатори суспільства намагалися відвернути Америку від злочинності, пияцтва, розпусти, утвердити засади моралізму й добродесності. Заради боротьби з пороками вони вдавалися до їхнього безкомпромісного викриття. Наслідком такої стратегії стало фактичне зближення з сенсаційною літературою. Викривальна за спрямованістю деталізація засуджуваних пороків напрочуд легко перетворювалася на смакування подробиць, на сенсаційно безсоромні розповіді про злочини, спокуси, хибні нахили, сексуальні збочення. Завдяки дифузії моралізму й аморальності, читацька свідомість втрачала скільки-небудь чіткі орієнтири, занурювалася у хаос непроглядного релятивізму.

Позиція, що її обрали у цьому національному дискурсі митці північноамериканського романтизму, заслуговує не лише на особливу увагу. Насамперед вона вимагає розуміння, оскільки традиційна історія літератури досі не налаштувалася на адекватне її поцінування. Слід нарешті подивитися правді у вічі: майбутні класики національного красного письменства не могли й не прагнули уникнути дужого впливу сенсаційності. Доба промовляла мовою сенсаційних газет і «романів у жовтих обкладинках», отже, слід було опанувати цю мову, підкорити собі. Противного разу загрожувала небезпека простувати до згубного відсторонення від життя. Однак й коритися сенсаційності жоден із них не збирався, намагалися позбавити її руйнівного аморалізму, спрямувати до вирішення власних завдань художнього осягнення соціальних і культурних реалій.

Така стратегія зумовила, зокрема, непросте ставлення Едгара По до масової та реформаторської літератури. На його думку, вона була суголосна настроям демократичної маси й відповідала нестримній енергії, жорстоким і надзвичайним проявам американського буття. Але він заперечував містову дикість, брутальність сенсаційних і реформаторських текстів, зорієнтованих на потурання наймерзнішим, неконтрольованим проявам людської психіки, намагання кореспондувати з темними, руйнівними настроями незадоволення, соціального протесту і звірячими інстинктами демократичної юрби, доведеної жалюгідними умовами власного існування до краю відчаю. Його позиція відкривала перспективи подолання сутнісних вад і ексцесів масової літератури, заохочувала до пошуку шляхів конструктивної трансформації детермінантів сенсаційності.

Усталена історико-літературна репутація По абсолютно не враховує його прагнення водночас використовувати й долати сенсаційність. За традицією, він уважається зразковим утіленням витонченого естетизму, рафінованої інтелектуальності, відстороненої від уподобань демократичного загалу. Однак По не був таким. Неоднозначними були його стосунки з корифеєм сенсаційності Джоном Нілом, романи котрого видавалися стотисячними накладами. Вони слугували По за джерело багатьох тем, образів і риторичних засобів. 1829 року він присвятив своєму натхненникові збірку «Гамерлан та інші поезії», оскільки вважав цього автора за «одного з наших беззаперечних геніїв». Утім, йому видавалася надміру небезпечною і відрадливою бунтівна й вибухова сутність романів Ніла, котрий намагався підірвати основи моральності американського суспільства. По підкреслював, що Ніл створює надзвичайно «потужні книги», але вони «виникають ніби унаслідок нападу божевілья й цілком випадково», перетворюються на щось надміру «екстравагантне, неоднорідне й далеке від митецької досконалості». Загалом він засуджував схильність Ніла до ірраціонального стилю, вбачаючи в цьому небезпечну і неконструктивну руйнацію художньої цілісності літературного витвору.

Не менш складними виявилися його стосунки з реформістською пресою. Відомий майстер страшних історій, По використовував фантастичні й моторошні образи і сюжети, запозичені із антиалкогольних публікацій американських реформа-

торів. Позаяк реформатори, пропагандисти тверезості, попри власні моралістичні заміри, підштовхували своїх читачів на слизке, вдаючись до надміру детальних, отже, й заманливих, розповідей про спокуси алкоголю. По прагнув увиразнити насамперед його страшну руйнівну силу. Особливо це помітно в оповіданні «Чорний кіт» (1843), у якому йдеться про щасливу родину, зруйновану згубною пристрастю до спиртного. В оповіданні «Барильце Амонтільядо» (1846) По також вдався до майстерного психологічного аналізу занепаду особистості, спричиненого алкогольною залежністю.

Значну роль у суспільному житті й культурі Сполучених Штатів першої половини XIX сторіччя відігравали реформи суспільної моралі і планування родини, які справили значний вплив на світогляд і творчість Волта Вітмена. У 1840–1850-х роках було видрукувано низку реформаторських творів, присвячених сексуальній фізіології. Їх автори зосереджувалися на об'єктивному науковому висвітленні і пропаганді здорових сексуальних стосунків. Улюбленими книгами Вітмена зі статевої медицини стали праці відомих реформаторів Едварда Діксона та братів Орсона й Лоренцо Фовлерів. Під час роботи на посаді редактора «Daily Eagle» Вітмен неодноразово згадував книги Діксона й Фовлерів, протиставляючи їх «здоровий науковий метод» висвітлення сексуальності «вульгарним грубошам» сенсаційної літератури й «ханжеству недосвідченості, яке забороняє навіть згадувати про секс у будь-якій розмові». Поет був особисто знайомий із Фовлерами, вони стали першими видавцями і головними дистрибуторами його поетичної збірки «Листя трави». Митець вважав тогочасну медичну фізіологію наукою, спроможною звільнити національну свідомість від обмежень пуританської моральності та здолати аморалізм сенсаційної літератури, пропагувати здорову природну сутність статевих стосунків. Значний інтерес поета до реформаторських творів, присвячених проблемами медицини й фізіології, відобразився у багатьох частинах збірки «Листя трави». У вступі до першого видання 1855 року автор проголошував: «Наука про людську фізіологію здолає усе протиприродне». В першому ж вірші збірки відчутний відгомін його щирого захоплення фізіологічною тематикою:

«Фізіологію від маківки і до п'ят я оспівую:

Не тільки обличчя саме, не тільки мозок сам гідні Музи – Тіло

в цілому ще більше гідне її,

Жіноче нарівні з Чоловічим оспівую» [1, с. 74].

Інші поезії збірки також ушляхетнюють фізіологію людського тіла. Поетові чуже і лицемірство святенників, і розбещеність сенсаційного аморалізму:

«Дорогий мені кожний орган, кожна відмітна риса – моя чи

будь кого-іншого, щирого й чистого,

Ані дюйма, ні часточки дюйма немає такої, що треба соромитись,

немає й чогось дорожчого за все інше» [1, с. 80].

Плідними зв'язками з дискурсивними практиками реформізму було позначено також творчість і навіть саму особистість Генрі Дейвіда Торо. У когорті американських романтиків він поставав найпошлюбнішим соціальним бунтівником, відданим ідеї свободи і незалежності людського духу. Свідомо прагнув не лише єднання з реформаторським рухом, намагаючись перетворитися на його лідера, провідника послідовної, безкомпромісної соціальної і культурної демократизації.

Якщо противники капіталістичної економіки влаштовували утопічні комуні на кшталт знаменитої Брук Фрам, він створив ідеальну громаду однієї людини, усамітнівшись у власноруч збудованій лісовій хижі. Коли реформатори-соціалісти закликали американських громадян цінувати просту фізичну працю, Торо проголошував її ледь не головною запорукою гармонійного існування особистості і суспільства. У той час, як послідовники головного дієтолога Америки, реформатора Сильвестра Грехема, пропагували вегетаріанство й інші способи оздоровлення за допомогою спеціального харчування, Торо повністю відмовився від продуктів цивілізованого світу і споживав лише лісові ягоди і гриби, хліб без дріжджів і боби, котрі вирощував на власному городі. Не забував Торо й про заклики популяризаторів антиалкогольної реформи до відмови від спиртного, але простував значно далі за попередників і взагалі не вживав навіть чаю, кави, молока і будь-яких інших напоїв, окрім джерельної води. Реформатори з табору захисників моральності переймалися проблемою патологічної статевої розбещеності в американському суспільстві й культурі. Торо відтворював їхні заклики у своїх творах, але наголошував на тому, що найкращою формою контролю над усіма проявами сексуальності є цілковита відмова від статевих стосунків. Нарешті, його знаменита концепція «громадянської непокори» (civil disobedience), якою згодом скористалися Махатма Ганді і Мартін Лютер Кінг, сформувалася під впливом відомих публікацій американських реформаторів-пацифістів Ноя Ворчестера і Вільяма Ледда, які заперечували будь-які насильницькі дії. Протестуючи проти рабовласництва і війни з Мексикою, Торо відмовився сплачувати податки, був заарештований і кілька діб перебував у в'язниці. Однак дізнавшись про трагічну загибель войовничих аболіціоністів Елайжі Лоуджоя і Джона Брауна, митець заявив, що єдиною справжньою формою боротьби він вважає озброєне подолання рабовласництва.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Навіть побіжний огляд зв'язків творчості По, Вітмена і Торо з дискурсивними практиками масової літератури і соціокультурного реформізму першої половини XIX сторіччя увиразнює невідому традиційній літературній історії картину розвитку північноамериканського романтизму. Дискурсивний аналіз, що актуалізує міжкультурні зв'язки, котрі виникали завдяки комунікації митців із стихією нищої друкованої продукції, відкриває нові обрії наукового пошуку, осягнення процесів становлення північноамериканської літератури у тісному контактуванні з масовою сенсаційною літературою і реформаторським рухом.

Література:

1. Пісні Нового Світу – улюблені вірші поетів США та Канади (перекладач та упорядник Максим Стріха). – Київ : Видавництво «Факт», 2004. – 340 с.
2. Brooks V. W. «On Creating a Usable Past» / Van Wyck Brooks // The Dial (A Fortnightly Journal of Criticism and Discussion of Literature and The Arts). – 1918, – No.757. – P. 337–341
3. Lipsitz G. American Studies in A Moment of Danger / George Lipsitz. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 2001. – 384 p.
4. Rowe J. C. The New American Studies (Critical American Studies) / John Carlos Rowe. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 2002. – 288 p.
5. Spanos W. V. The Errant Art of Moby-Dick / William V. Spanos. – Durham : Duke University Press, 1995. – 374 p.
6. The Cambridge History of American Literature (Volume 2) / [edited by S. Bercovitch]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 887 p.